

Видан Николић
Крагујевац, Србија

БАЗА *BUGAR(IN) У ОНОМАСТИЦИ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

The Stem *Bugar(in)* in the Serbian Language Onomastics

The paper is about the use of the stem *bugar(in)* in Serbian onomastics and lexis, both in synchrony and diachrony. By the stem *bugar* and the ending *-in*, the singular of the ethnic *Bugar-in* is formed; but the ending *-in* is not transferred to the plural (*bugar-i*). In certain dialects, the singular form **Bugar** appears in analogy with the plural *Bugar(i)*. In Serbian, the state in which the *Bugari* people live is called *Bugarska* (< *bugar* + *-ska*), and the kthetic is *bugarski*, *-a*, *-o*. In the history of the Serbian language this stem appeared in three forms: (1) **българъ**; (2) *bolgar(in)* and (3) *bugar(in)* in the contemporary Serbian language. In onomastics of the Serbian language speaking area, the stem *bugar(in)* appears as:

- a) the name of the Slav people: *Bugari*;
- b) a male name (XIII century): *Bugarin*;
- c) in some family names: *Bugar*, *Bugarin*, *Bugarski*, *Bugarinovic*, *Bugarcic*;
- d) in toponyms: *Bugarice* (near Mitrovica), *Bugarska mala*, *Bugarsko groblje* (in Sumadija), etc.

In lexis, the stem *bugar(in)* appears in a number of cases:

- a) *bugar* – a kind of a swine;
- b) *bugarin* – an East wind;
- c) *bugarin* – a gardener, a shepherd.

In Serbian, family names with the stem *bugar(in)*, can be understood in two ways: (1) as derived from the ethnic *Bugarin*, and (2) as derived according to the *nomina agentis bugarin* (a gardener, a shepherd).

Keywords: stem**bugar(in)*, Serbian language, Serbian onomastics, Serbian lexis, appellative *бугарин*

1. У овом раду се говори о бази **bugar(in)* у ономастици српскога језика у дијахронији и синхронији. Пошто се етник *Бугар(in)* пренео и на апелатив *бугарин*, може се говорити о овој бази и у лексици српскога језика.

2. Бугари и Срби, два суседна словенска народа који живе на Балканском полуострву, имају испреплетану судбину од средњег века до данашњег доба. Зависно од спољних и унутрашњих историјских и друштвених кретања, ти односи су имали своје успоне и падове.

2.1. Заједничка судбина ропства Бугара и Срба под Турцима од неколико векова прекинула је односе који су се развили у две средњовековне државе заједничком вером и писменошћу почев од Свете Солунске браће. Везе двају дворова потврђује и то што је Свети Сава Немањић, родоначелник српске православне цркве, после хаџилука у Свету земљу, боравио код бугарског цара Јована II Асена у Трнову где је и умро, а мошти су му касније пренете у Србију. Легендарни Краљевић Марко, ожењен бугарском принцезом Јеленом, заједнички је епски јунак два јужнословенска народа.

2.2. Бугарска и српска рецензија старословенског језика биле су са мање разлика него савремени бугарски и српски. А то потврђује и судбина ученика бугарског патријарха Јевтемија (1320–1402) – Григорија Цамблака и Константина Филозофа Костенечког – који су доласком у Србију постали највећи писци српске средњовековне књижевности.

2.3. Бугарски језик има додирне тачке са тимочко-лужничким дијалектом српскога језика. Утицаји су били узајамни. Ево шта о томе каже дијалектолошка и етнографска литература.

2.3.1. „Највећи део особина тимочко-лужничког дијалекта простире се и у западној Бугарској, углавном у узаном појасу дуж границе, омеђеном с источне стране линијом која полази од тачке између Босилграда и Ђустендила...“ (Ивић 1985: 119). „Као што је утврдио Цв. Тодоров, врло велики део овог живља сачињавају пресељеници који су се из висинских области Старе планине спустили у плоднију подунавску равницу“ (Ивић 1985: 120).

2.3.2. Када говори о дијалекту моравско-шумадијске зоне око Паланке (у Шумадији), Јован Ердџановић констатује:

„Језик није у целој области једнак, али има општих особина. Разлика поглавито зависи од етничког састава и од старине становништва, јер се у целој испитаној области запажа:

Да су се овде сусреле три говорне групе: једна која је са југозапада и друга са југа и југоистока; да су све главније групе становништва и старинци и одесељеници, задуго одржавали свој говор једино породице, па га у многим и сад држе, нарочито где неки од тих житеља живи у засебном делу села, као на пример становништво Бугарске Мале у Великој Плани, Бугари Ерског Краја у Придворици“ (Ердељановић 1951: 90).

2.3.3. У својим забелешкама о завичају, у студији *Старо Ужице*, Љубомир Стојановић, познати српски лингвиста с краја 19. и почетка 20. века, врло кратко бележи о говору Ужица (где помиње и Бугаре):

„И ако су сви [Ужичани] говорили јужним дијалектом, опет су се у говору осећали провинцијализми разних крајева, а већ црногорски по готову. Она два досељеника из источних крајева нису до смрти могли савладати ни ужичку граматику ни акценат. Они су целим својим менталитетом одударали од Ужичана, и – чудновато! – чак их нису називали Бугарима” (Стојановић 1922: 164).

2.3.4. Бугари су као мајстори долазили у Србију и донели особен вид градње кућа. На пример, у селу Мраморцу (у Шумадији) су биле старе примитивне куће лубаре.

„Чатму су донели мајстори **Бугари**, а високе шиндране кровове донели су Осаћани“ (Ердељановић 1951: 106).

3. У српском књижевном језику етник *Бугарин* има сингуларски суфикс *-ин*, а у множини се не преноси основа са формантом *-ин* – дакле, уобичајена је множина *Бугари*.

3.1. Ево шта се каже о том наставку у творби етника *Бугарин* у две граматике:

3.1.1. „Наставак *-ин* је крајњи слог који се додаје на основу облика множине да би се добила именица што означава једину те множине:

а) као припадника неког народа, односно држављанина неке земље: *Арапин, Бугарин, Србин, Турчин, Египћанин, Норвежанин, Тунишанин, Холанћанин, Швећанин, Шкотланћанин*“ (Стевановић 1975: 497).

3.1.2. Томо Маретић констатује од се суфиксом *-ин* творе „народна имена: *Арапин, Бугарин, Латинин, Маџарин, Србин, Турчин, Угрин* итд.“ (Маретић 1963: 333).

Из примера етника у две граматике (Маретићеве и Стевановићеве), које су настале у размаку од око 80 година (Маретићево прво издање крајем 19. века), види се да се етник *Бугарин* твори наставком *-ин* у обе граматике, али се у савременом српском језику етници *Латинин* и *Маџарин* из Маретићеве граматике творе без суфикса *-ин*.

3.2. У неким дијалектима српскога језика чује се једнина *Бугар* по аналогји према множини *Бугар(и)*. Појава краће множине у творби етника у српском језику је уобичајена: *Арапи : Арапин, Чивути : Чивутин, Јевреји : Јеврејин, Цигани : Циганин*; али се у дијалектима чује и краћа форма у једнини: *Арап, Чивут, Јевреј* (овако је чешће и у књижевном језику).

Једину *Бугар*, без суфикса *-ин*, потврђује и Вук Караџић у *Српском рјечнику* (Караџић 1975: 46) наводећи примере из народне поезије:

Повали се међу ђевојкама

Ће с' отео коња у Бугара...

3.3. Државе у којој живе Бугари у савременом српском језику зове се *Бугарска* (< **бугар* + *-ска*), а ктетик је *бугарски, -а, -о*.

Суфикс *-ски* „се додаје скоро искључиво на именичке основе и представља, са својим аломорфима, свакако најважнији односни суфикс, у српском као и у другим словенским језицима“ (Клајн 2003: 297).

Имана држава у српском језику се често добијена од поименичених придева. Дакле, било је *Бугарска држава (земља)*, а онда је само придев преузео функцију именовања и добијено је *Бугарска*, а такав тип творбе имамо још у примерима типа: *Енглеска, Пољска, Финска, Француска* итд. Да је тако било у прошлости, сведочи историчар Константин Јиречек, један од најбољих зналаца бугарске и српске историје:

„Држава се обично звала или по имену народа у множини *Србље* или придевски *српска земља*. Изрази *по Срѣблехъ* (per Serbos) или *оу Срѣблехъ* (in Serbis), као *въ Българехъ* (у Бугарима место у Бугарској)... познати су и у осталим словенским језицима...“ (К. Јиречек: *Историја Срба*, књ. II, Слово љубве, Београд 1984, стр. 1).

4. У српској историографији се мисли да су Бугари „једно од многих средњоазијских турско-татарских етничких заједница. На европско тло, у подручја источно до Азовског мора, дошли су у општој сеоби народа... Мисли се да им им име, које се први пут помиње у 5. веку, потиче од реке Волге (Волг-ар, Болгар, Блгар)“ (*Нова енциклопедија*, s.v. *Бугари*).

4.1. Према садашњем стању науке, за етимологију базе *bugar(in) се каже да „по постању је то назив турскотатарског племена (такођер у Кини), старотурског *bulgar* ‘мјешанац’ од глагола *bulgamak* ‘мијешати’“ (Скок 1971: I, 228).

Петар Скок узима за озбиљно тврдњу да су Протобугари пре него што су пословењени били на Балкану номадски сточари и зато је остало значење **бугарин** = „чобанин“, а реч **бугарити** значи „јадиковати“ (Скок 1971: I, 282).

„Име *bulgarus*, које је у srednjolatskom значило и *heretik*, раширило се zbog bogumilstva по западној Европи у pejorativном значењу...“ (Скок 1971: I, 228).

4.2. О етимологији базе **българин** у бугарском језику стоји:

„**българин** ‘човек от основното население на България’; стб. българьскъ (Чрноризец Храбър), ми българьино в Рила (Рилска грамота от 1378 г.). Произв.: *българка*, *български*, *българея се*, *България*, *българизъм* ‘българска дума в чужди јазик’, *българщина* (Ботев), *българщина* (Ботев), *българан* (Ботев), *българист*, *българистка*, *българомахамеданин*; *забългаря*, *забългарявам*, *антибългарски*, *прабългарски*; *побългаря*, *побългарявам*, *обезбългаря*, *обезбългарявам*; *побългарча*, *побългарчавам*; *българофил*, *българофилски*, *българофилство*, *българофоб*, *българофобски*, *българофобство*; *първобългарин*, *първобългарски*. – срхр. *бугарин*, рус. *болгарин*, чеш. *bulhar*, пол. *bulgar*, сргр. *βούλγαρος*. Първоначално име на аспаруховите българи, които са от тюркски производ. Името обикновено се свъзва с тюрк. корен *bul-* ‘смесвам’, [...]“ (*Български етимологичен речник*, 1971: 99).

5. На српском језичком подручју база *bugar(in) јавља се често у ономастици:

(1) Име словенског народа на Балкану: *Бугарин*, *Бугари*. Држава: *Бугарска*; раније и *Бугарија* у народној поезији (Карацић 1975: 46).

(2) Мушко име: (а) *Бугар*, од Бугарин (Грковић 1974: 47), (б) „*Бугарин*, етноним узет за лично име“ (Грковић 1974: 47).

(3) Презимена *Бугар*, *Бугарин*, *Бугарски*, *Бугариновић*, *Бугарчић*;

(4) топоними: *Бугариће* (генитив на *-а*) (код Митровице) (Skok 1971: I228); *Бугарска мала*, *Бугарско гробље* (у Шумадији) (Ердељановић 1951).

6. Презимена са базом **bugar(in)* на српскохрватском језичком подручју тумаче се да су настала на три начина:

(а) од етника *Бугарин* и

(б) према *nomina agentis* – *бугарин* (*баишован*, *чобанин*);

(в) према *nomina metaphorica* (начин како се неко одевао, тј. човек који је носио лоше одело или профилактичко „заштитно“ одело).

6.1. Познати хрватски ономастичар Петар Шимуновић, у својој већ класичној студији *Naša prezimena: porijeklo, značenje, rasprostranjenost*, према пореклу настанка дели презимена „у четири темељне skupine: **čiji si, kakav si, odakle si, otkud si i što si**“ (Šimunović 1985: 21).

У трећу скупину презимена („откуд си“) према Петру Шимуновићу спадају тзв. етноними и етници.

„По њима су се идентифицирале особе по националној припадности и сл.: *Arnautović, Vlanić, Vlahović, Bugarčić, Burgaski, Majar* [...] (Šimunović 1985: 25).

Међутим, Шимуновић сматра да су ова презимена каткада настала према занимању.

„U srednjem vijeku npr. (etnonim) *sas* značio je rudara, *vlah* stočara, a *grk* trgovca, kao što danas u Zagrebu *bugar(in)* znači vrtlara“ (Šimunović 1985: 25).

Дакле, понекад је тешко довојити да ли презике типа *Бугарин* етнонимског порекла – тј. **одакле си** – или је *nomina agentis* – тј. **што си**. То мишљење потврђује и грађа која је скупљена на српском терену.

6.2. Један запис на споменику из 19. века потврђује како је презиме *Бугарчић* настало од етника *Бугарин*.

Легенда каже да је у другој половини 18. века кроз Гучу (предео у Србији) пролазио један крак „Дубровачког пута“ који је спајао Бугарску и Дубровник. Тим путем су пролазили некакви Бугари терајући стоку на пијац у Дубровник. Кад су застали у Гучком пољу да се одморе, један бугарски младић се разболи тако да су га бугарске кириције биле принуђене да ту оставе. Замоле некакву Анђелију да га мало полечи док се они не врате с пута. Младић је био вредан, био је вичан обради дрвета те му Анђелија даде једну своју кћер за жену. Када су се његови земљаци вратили из Дубровника, он не хтеде да се врати назад у Бугарску.

Историја каже да су синови овога Бугарина били учесници Првог и Другог српског устанка (1804. и 1813. године), а један од њих – Станимир Бугарин – био је велики српски јунак. Од њега су касније остали *Бугарчићи*.

На гробу Станимира Бугарина пише:

„Овде упогато тело старца **Станимира Бугарина**, који је био храбар војник Карађорђевог битке и поживи 90 година, умре 30. марта 1861. године. Биљег, овај уд, подиже син његов Вучић“ (Росић 2009: 59).

6.3. Презиме **Бугарин**, у Улогу (Борач, Херцеговина) Милићевић тумачи: „Презиме је, очигледно, настало по земљи из које се доселио“ (Милићевић 2005: 260–261). За породицу **Бугарин** у Улогу, јевто Дедијер каже: „Бугарин (Хаџиђорђевић) је дошао из Бугарске као теразија. Нема славе“ (Дедијер 1991: 318).

6.4. Тако је и у Црној Гори:

„**Бугар**, код Ријеке Црнојевића, доселили се 1852. год. из Битоља (Македонија).

Бугарин, огранак Муратовића у Бољанима (Бијело Поље) и подручном Затону и Церову, Гољеши и Васковина (Пљевља) (В. Миљанић, А. Миљанић 2007: 67).

6.5. Презиме **Бугарски** је присутно у Србији. Тако се презива чувени српски лингвиста Ранко Бугарски. У 19. веку био је познат писац јован Бугарски (написао књигу „Карта Књажестав Србије...“, Београд 1845).

6.6. Етнографи за презимена у источној Србији тврде да су од базе етнонима *Бугарин*, јер је Бугарска била близу, а бугарски народ различитим поводима био у тесној вези са српским и размена станивништва је била уобичајена. С друге стране, у западној Србији, која је удаљена од Бугарске, а тиме су биле отежане везе, сматра су да су презимена са базом *бугар(ин)* настала од *nomina agentis бугарин (баиштован)*:

У презименима ужичког краја Раде Познанивић наводи:

„**Бугарин** – Израз у нашем народном говору којим се означававају повртари, баштовани.

Бугариновић – Од назива занимања *бугарин, баиштован*.

Бугарчић – Вероватно од занимања *бугарин, баиштован*“ (Познанивић 1996: 56).

6.7. У етнографској студији *Златибор, антропогеографска истраживања* (СЕЗБ 19, 1925), Љубомир Мићић сматра да су **Бугариновићи** у

Севојну код Ужица (према легенди) добили презиме према некаквом претку који је имао „лоше одело“ – то је мотив који се јавља у српској епској народној песми *Женидба Душанова* са мотивом *бугар-кабанице* (о чему ће бити касније речи).

7. Како је речено, у топонимији на српском језичком подручју је присутна база *бугар(ин)* највише у местима која су била на удару кретања становништва различитим поводима из Бугарске у Србију:

(1) Село Баничина. На средини између Паланке и Раче. – „После њега се доселио Цана, прави *власнати* Бугарин“ (Ердељановић 1951: 18).

(2) Село Мраморац. – „Први се населио на опустелом Мраморцу Радак. По једном казивању (...), а по другом казивању он је био из села Бугарића у Брдима“ (Ердељановић 1951: 53).

(3) Стари Ацибеговац (сада Старо Село). – „Млађи досељеници су: (...) Стојановићи, Бабићи (3 к., „Ђорђије“) су из „Бабинци“ у Бугарској“ (Ердељановић 1951: 15).

(4) Водице, село је јужно и непосредно до Планке, с десне стране реке јасенице. – „једна породица је из Босне и једна из Бугарске“ (Ердељановић 1951: 27).

(5) Велика Плана. – „Становништво је махом од досељеника из Бугарске 4,2%. Село се дели на махале: (...) Бугарска Мала“ (Ердељановић 1951: 58).

(6) Церовац. Југозападно од Планке. Из Бугарске (Малог Трна и Ђустендила) 6,4%. (Ердељановић 1951: 76).

(7) Симићи „Бугари“ и Станковићи (2. к. св. Арханђел) су из Малог Трна у Бугарској. (Ердељановић 1951: 77).

(8) Село Лозовик, у моравској долини северно од Велике Планае. – „Село се дели на три махале: Ђопезанска Мала, Бугарска Мала и Влашка Мала“ (Ердељановић 1951: 47).

(9) Село Баточина. – „Осим говора Баточину обележавају као моравска насеља и њене махале: Бугарска Мала са северне стране железничке пруге“ (Ердељановић 1951: 79).

(10) Ресник, село северно од Крагујевца. – „У селу су два гробља: једно старо, између Церовице и Шумице, а друго зову Бугарско Гробље, јер су се у њему почели сахрањивати досељеници из југоисточних крајева“ (Ердељановић 1951: 69).

8. У српској лексици база *bugar(in) је присутна у више примера (уп. Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књига II, Институт за српски језик САНУ, Београд 1962):

- (а) **бугар** – раса свиње (Реч. САНУ: II, 241);
- (б) **бугар-жица** – жица која сетно звучи (Реч. САНУ: II, 242);
- (в) **бугарија** – врста тамбуре која сетно звучи; сетно певање (Реч. САНУ: II, 242);
- (д) **бугарин** – источни ветар (Реч. САНУ: II, 242);
- (ђ) **бугарити** – нарицати (Реч. САНУ: II, 241);
- (е) **бугаритица** – врста епске песме дужег стиха (Реч. САНУ: II, 242);
- (ж) **бугар-кабаница** – велика чобанска кабаница од грубе ваљане вунене чохе (Реч. САНУ: II, 243).

Српски епски јунак Милош Војиновић у песми „Женидба Душанова“ прерушава се тако што носи бугар-кабаницу да га не препознају остали сватови и „лукави Латини“, који су тражили да српски цар Душан не поведе свога сестрића Милоша у сватове.

9. Питање је: у коме је фонетском лику у дијахронији у српском језику била база *bugar(in)?

9.1. У најстаријим примерима срећемо *българь.

9.1.1. У спису „О писменах“ Чрнорисца Храбра у препису „српско-словенскога језика“ налазимо старији облик българ(ин):

– „... и Бориса кнеза българьска“.

9.1.2. И у другим примерима старога српскога језика срећемо овај корен:

- кнеза българьские страны;
- цара Българиярь;
- Грькы же и Българиярь;
- и по българьскои земљи;

9.2. У нешто млађим примерима среће се корен *болгар(ин):

- [земљи] болгарсци и херцеговсци (1696. године)
- архиепископ ... Болгарии (1737. године)

9.3. У књизи Јована Рајића: „История разнихъ словесникгъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ, Сербовъ...“ већ у наслову срећемо корен болгар, а тако је и у другим примерима:

- народ **Болгарский**,
- Србинъ съ **Болгариномъ** итд.

9.4. У Рјечнику из књижевних старина српских, Ђура Даничић наводи облике:

- **българинь**, Vulgarus, цар **българомъ** (Даничић 1964: 51)
- **българскьи**, все земле **българьске** (Даничић 1964: 51)

10. У савременом српском језику, посведочено почев од Вука Караџића (*Српски рјечник*), база је ***бугар(ин)**: *Бугарин*, *бугарити*, *бугар-кабаница* итд. И тиме се ова база одвојила од корена у бугарском језику – **българин** и старијег стања у српском језику са различитим рефлексима корена.

Извори и литература

- Български етимологичен речник*, Съставили: Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев, Том 1, А–З, Издателство на Българската академия на науките, Софија, 1971.
- Грковић, Милица (1977): *Речних личних имена код Срба*, „Вук Караџић“, Београд.
- Даничић, Ђура (1964): *Рјечник из књижевних старина српских*, књига прва, „Вук Караџић“, Београд.
- Дедијер, Јевто (1991): *Херцеговина, антропогеографска студија*, Веселин Маслеша, Сарајево.
- Ердељановић, Јован (1951): *Етнолошка грађа о Шумадинцима*, Српски етнографски зборник, књ. LXIV, Српска академија наука, Београд.
- Караџић, Вук (1975): *Српски рјечник*, Полит, Београд.
- Клајн, Иван (2003): *Творба речи у савременом српском језику*, књ. I–II, Завод за уџбенике и анставна средства – Београд, Матица српска – Нови Сад, Институт за српски језик САНУ – Београд.
- Мареџић, Томо (1963): *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Milićević, Risto (2005): *Hercegovačka prezimena*, Svet knjige, Beograd.
- Миљанић, Вукота – Аким Миљанић (2000): *Презимена у Црној Гори*, Београдска књига, Београд.
- Познановић, Раде (1996): *Презимена ужичког краја*, Културно-просветна заједница, Ужице.
- Рајић, Јован (1774/1775): *История разнихъ словескигъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ, Сербовъ...*, Виена.

- Росић, Боса (2009): *Поменици на камену*, Народни музеј, Ужице.
- Skok, Petar (1971): *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika*, knjiga prva, JAZU, Zagreb.
- Стевановић, М. (1975): *Савремени српскохрватски језик*, књ. I, Научна књига, Београд.
- Стојановић, Љуба (1922): „Старо Ужице. Белешке и успомене из год. 1865–1875.“, *Гласник Географског друштва*, св. VII–VIII, Београд, стр. 157–176.
- Šimunović, Petar (1985): *Naša prezimena: porijeklo, značenje, rasprostranjenost*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.

Др Видан В. Николић,
Универзитет у Крагујевцу, Србија;
vladimir.polomac@gmail.com